NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UO‘K: 81’255.4:821.222.1

“SHOHNOMA”NING XORIJIY TILLARGA TARJIMALARI VA INGLIZCHA TARJIMALARDAGI O‘ZIGA XOSLIK

To‘raboyeva Hakima Usmonjon qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti, Namangan, O‘zbekiston
E-mail: turaboyevahakimaxon@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-7574-7208

Annotatsiya: *Maqolada Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” dostoni xorijiy tillarga tarjima qilinishining tarixiy bosqichlari va uslubiy o‘ziga xosligi qiyosiy-tarixiy hamda lingvo-stilistik yondashuv doirasida tadqiq etiladi. Tadqiqot materialini asarning arab, usmoniy turk, gruzin, ozarbayjon, qozoq, turkman, rus, ukrain hamda g‘arbiy Yevropa tillaridagi o‘n ikkita tarjima an’anasi va Jeyms Atkinson amalga oshirgan inglizcha tarjimalar (1814, 1832) tashkil etdi. Qiyosiy-tarixiy, lingvo-stilistik, komponent va kontekstual tahlil natijasida tarjima an’analari to‘rt tipologik guruhga — asliyatga sodiq, kompozitsion moslashtiruvchi, milliy-adaptiv va poetik-kodni almashtiruvchi guruhlarga — ajratildi. Atkinson tarjimasi misolida forsiy poetik figurlar, giperbolalar va zardushtiy-eron mifologik qatlamini ifodalovchi realiyalarning “Heroic Couplet” hamda yambik pentametr qolipiga o‘tkazilishi asoslab berildi. Matndagi “piltan” (fil tanli) kabi an’anaviy epik sifatlovning ingliz tilida salbiy konnotatsiya kasb etmasligi uchun “lion’s heart” metaforasi bilan kompensatsiyalanishi aniqlandi. Xulosa sifatida milliy-mifik dostonlarni o‘girishda lingvistik aniqlik emas, madaniyatlararo poetik va konseptual kodni o‘tkazish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi.*

Kalit so‘zlar: *“Shohnoma”, Firdavsiy, tarjimashunoslik, Jeyms Atkinson, Rustam dostoni, neoklassitsizm, yambik pentametr, semantik transformatsiya, madaniyatlararo adaptatsiya, realiya, ichkilashtirish, begonalashtirish.*

ИНОСТРАННЫЕ ПЕРЕВОДЫ «ШАХНАМЕ» И СПЕЦИФИКА АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ

Аннотация: *В статье в рамках сравнительно-исторического и лингвостилистического подхода исследуются исторические этапы и стилистическое своеобразие переводов эпоса Абулькасима Фирдоуси «Шахнаме» на иностранные языки. Материалом исследования послужили двенадцать переводческих традиций — арабская, османско-турецкая, грузинская, азербайджанская, казахская, туркменская, русская, украинская и западноевропейские, — а также английские переводы Джеймса Аткинсона (1814, 1832). В результате сравнительно-исторического, лингвостилистического, компонентного и контекстуального анализа переводческие традиции распределены по четырём типологическим группам: близкие к оригиналу, композиционно адаптирующие, национально-адаптивные и заменяющие поэтический код. На примере перевода Аткинсона обоснован процесс адаптации персидских поэтических фигур, гипербол и реалий зороастрийско-иранского мифологического пласта к канонам «Heroic Couplet» и ямбического пентаметра. Установлено, что традиционный эпический эпитет «пильтан» (обладающий телом слона) компенсируется метафорой «lion’s heart» во избежание негативных коннотаций в английском языке. Сделан вывод о том, что при переводе национально-мифологических эпосов решающее значение имеет передача не языковой точности, а межкультурного поэтического и концептуального кода.*

Ключевые слова: *«Шахнаме», Фирдоуси, переводоведение, Джеймс Аткинсон, дастан о Рустаме, неоклассицизм, ямбический пентаметр, семантическая трансформация, межкультурная адаптация, реалия, доместикация, форенизация.*

FOREIGN TRANSLATIONS OF THE “SHAHNAMEH” AND THE SPECIFICS OF ENGLISH TRANSLATIONS

Abstract: *The article examines, within a comparative-historical and linguostylistic framework, the historical stages and stylistic specificity of translating Abulqasim Ferdowsi’s epic “Shahnameh” into foreign languages. The research material comprises twelve translation traditions — Arabic, Ottoman Turkish, Georgian, Azerbaijani, Kazakh, Turkmen, Russian, Ukrainian and Western European — together with the English translations produced by James Atkinson (1814, 1832). Comparative-historical, linguostylistic, componential and contextual analysis allowed the translation traditions to be grouped into four types: source-faithful, compositionally adaptive, nationally adaptive, and poetic-code substituting. Drawing on Atkinson’s text, the study substantiates how Persian poetic*

figures, hyperboles and realia representing the Zoroastrian and ancient Iranian mythological layer were transposed into the frameworks of the "Heroic Couplet" and iambic pentameter. It is established that the traditional epic epithet "piltan" (elephant-bodied) is compensated by the metaphor "lion's heart" in order to prevent negative connotations in English. The study concludes that translating national-mythological epics depends less on linguistic accuracy than on the transfer of an intercultural poetic and conceptual code.

Keywords: *"Shahnameh", Ferdowsi, translation studies, James Atkinson, epic of Rustam, Neoclassicism, iambic pentameter, semantic transformation, intercultural adaptation, realia, domestication, foreignisation.*

1. KIRISH

Sharq uyg‘onish davri badiiy tafakkurining beqiyos cho‘qqisi va umumbashariy madaniy merosning ajralmas qismi bo‘lmish Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" epopeyasi asrlar davomida dunyo xalqlari adabiyoti, fani hamda ma’naviyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatib kelmoqda. Asardagi vatanparvarlik, erksevarlik, adolat, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi abadiy kurash hamda yuksak gumanistik g‘oyalar turli sivilizatsiyalar madaniy hayotida o‘chmas iz qoldirgan. Shu bois "Shohnoma" kabi milliy-mifik va umuminsoniy dostonlarni xorijiy tillarga o‘girish, ularni boshqa adabiy-madaniy muhitlarga moslashtirish (adaptatsiya) hamda g‘arb dunyosiga taqdim etish jarayonlarini o‘rganish bugungi qiyosiy adabiyotshunoslik, matnshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

Sharq adabiyoti durdonalarining Yevropa tillariga tarjima qilinishi va bu yo‘nalishdagi ilk tadqiqotlarning yuzaga kelishi g‘arbliklarda Osiyo xalqlarini boshqarishga intilish kuchaygan davrga to‘g‘ri keladi. Ammo Sharq madaniyati, ayniqsa, adabiyotining go‘zal va nafis jozibasi, undagi teran tafakkur va nozik his-tuyg‘ular Yevropa ziyolilarini, xususan, adabiyotshunos hamda tarjimonlarni o‘ziga maftun etdi. Zero, yevropalik kitobxonlar tarjima vositasida Sharq xalqlari ijodiyoti bilan tanishar ekanlar, ming yillar muqaddam Osiyo qa’rida yetuk madaniyat barpo etilganligi, teran va nozik insoniy tuyg‘ular, ulug’ gumanistik g‘oyalar baralla kuylangan yuksak adabiyot yaratilganligining guvohi bo‘ldilar. Bu esa, o‘z navbatida, yevropalik shoir va yozuvchilarning ijodiy kamolotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Mavzuning dolzarbligi ikki jihat bilan izohlanadi. Birinchidan, "Shohnoma"ning turli tillardagi tarjimalari firdavsiyshunoslikda, asosan, alohida-alohida — har bir milliy adabiyot doirasida — o‘rganilgan bo‘lib, ularni yagona qiyosiy-tipologik tizimga soluvchi tadqiqotlar deyarli yo‘q. Ikkinchidan, dostonning ingliz tilidagi tarjimalari, xususan, J. Atkinson matni o‘zbek tarjimashunosligida metrik-ritmik va leksik-semantik jihatdan maxsus tahlil qilinmagan. Holbuki, aynan shu tarjima orqali "Shohnoma" ingliz tilli o‘quvchining ilmiy va estetik tafakkuriga kirib borgan.

Tadqiqotning maqsadi — "Shohnoma"ning xorijiy tillarga o‘girilish tarixini bosqichlarga ajratish, tarjima an’analarining tipologiyasini aniqlash hamda J. Atkinson tarjimasi misolida forsiy poetik kodning ingliz she’riy tizimiga o‘tkazilish mexanizmini ochib berishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti — "Shohnoma" dostonining xorijiy tillardagi tarjimalari; predmeti esa ushbu tarjimalarda qo‘llangan uslubiy yondashuvlar, metrik-ritmik yechimlar va leksik-semantik transformatsiyalardir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda birinchi marta "Shohnoma" tarjimalarining o‘n ikki tilni qamrab olgan qiyosiy-tipologik tavsifi beriladi, tarjima an’analari to‘rt guruhli tipologiyada tizimlashtiriladi hamda J. Atkinson matnidagi transformatsiyalar obrazlilik, milliy kolorit va metrik muvofiqlik mezonlari bo‘yicha uch pog‘onali shkalada baholanadi.

Maqola quyidagicha tuzilgan: ikkinchi bo‘limda mavzuga oid nazariy adabiyot tahlil qilinadi va tadqiqot bo‘shlig‘i aniqlanadi; uchinchi bo‘limda material, tahlil birligi va metodlar tavsiflanadi; to‘rtinchi bo‘limda natijalar jadvallarda umumlashtirilib izohlanadi; beshinchi bo‘limda xulosa va tadqiqot istiqbollari beriladi.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

"Shohnoma" tarjimalarini ilmiy o‘rganish an’anasi XIX asrning birinchi yarmida shakllangan. Rus firdavsiyshunosligining boshlanishi adabiyotshunos V. Grigoryevning 1839 yili "Одесский альманах"да e’lon qilingan maqolasi bilan bog‘lanadi. Muallif turli tarixiy manbalar va tazkiralar asosida Firdavsiyning hayoti hamda ijodi haqida fikr yuritadi, "Shohnoma"ning yaratilishi, shoir va Sulton Mahmud haqidagi rivoyatlarni keltiradi. Grigoryevning xizmati shundaki, u birinchi marta rus kitobxonini Firdavsiy hayoti va "Shohnoma"ning mohiyati bilan tanishtiradi, asarning qahramonlik, vatanparvarlik va xalqsevarlik g‘oyasini alohida ta’kidlab, uning badiiy qimmatini qadimgi Rim, yunon va hind poeziyasi bilan bir qatorga qo‘yadi.

Firdavsiyshunoslikning keyingi bosqichi 1934 yilgi ming yillik yubiley bilan bog‘liq. Shu munosabat bilan "Shohnoma"ni tarjima qilish va targ‘ib etish jonlanib, shoirning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan ilmiy-tadqiqotlar vujudga keldi; ularning bir qismi "Фердовси (934–1934)" to‘plamida e’lon qilindi. Ye. E. Bertelsning fors-tojik adabiyoti tarixiga oid asari hamda uning tahriri ostida tayyorlangan "Shohnoma"ning tanqidiy matni tadqiqotchilar uchun asosiy manbaviy poydevorni yaratdi.

Milliy adabiyotlardagi tarjima an’analari ham alohida o‘rganilgan. A. Zaychkovskiy "Shohnoma"ning turkcha versiyasini tadqiq etgan; M. Sultonov "Rustam va Suhrob" dostonining ozarbayjon adabiyotidagi talqinlarini yoritgan; M.

Qarataev va I. Ismoilovning ishlarida qozoq tarjima maktabi, xususan, T. Iztileuov faoliyati tahlil qilingan; A. Edelman tojik nazmining ukrain tiliga o‘girilishi tarixiga murojaat etgan. I. Orbeli va K. Treverning “Shatrang” tadqiqoti esa dostondagi realiyalarni tarixiy-madaniy kontekstda talqin qilish namunasi sifatida qimmatlidir.

Mavjud adabiyot tahlili ikki muhim bo‘shliqni ko‘rsatadi. Birinchidan, tarjimalar, asosan, ayrim milliy adabiyot doirasida — qabul qiluvchi madaniyatning ichki manfaatlari nuqtai nazaridan — o‘rganilgan; ularni yagona qiyosiy-tipologik tizimga soluvchi, tarjima tamoyillarini o‘zaro chog‘ishtiruvchi tadqiqotlar juda kam. Ikkinchidan, inglizcha tarjimalar, jumladan, J. Atkinson matni ko‘proq tarjima tarixi faktlari sifatida qayd etilgan, ammo undagi metrik-ritmik qolip almashinuvi va leksik-semantik transformatsiyalar mexanizmi tahlil qilinmagan. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot sifatiy-qiyosiy dizayn asosida amalga oshirildi. Qiyosiy-tarixiy yondashuv tarjima an’analarini xronologik va hududiy jihatdan guruhlashtirish uchun, lingvo-stilistik yondashuv esa muayyan matn parchalari darajasidagi poetik yechimlarni baholash uchun qo‘llanildi.

Tadqiqot materialini “Shohnoma”ning o‘n ikki tildagi tarjima an’anasi tashkil etdi. Materialning tarkibi 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Tadqiqot materiali: “Shohnoma” tarjimalarining hududiy-xronologik tavsifi

Til	Tarjimon(lar)	Davri	Shakli	Tarjima manbai
Arab	al-Fath ibn Ali al-Bundariy al-Isfahoniy	1218–1227 (nashri 1937)	nasr	asliyat
Usmoniy turk	Sharif Amidiy	XV asr oxiri – XVI asr boshi	nazm (vazn almashtirilgan)	asliyat
Gruzin	“Rustamiani”; S. Sabashvili; M. Tavakkalashvili; X. Turmanidze	XV–XVIII asrlar	nasr va nazm	asliyat
Ozarbayjon	R. Afandizoda; Abbos og‘a G‘oyibov Nazir	1906; 1908	nazm va nasr; nazm	asliyat
Qozoq	O‘roz Molda; M. Seralin; T. Iztileuov	XIX asr o‘rtasi – 1937	nazm (“qora o‘lan”)	asliyat va ruscha tarjima
Turkman	Q. Tangriqulov, M. Sayidov, Ya. Pirquliyev	1962	nazm	asliyat
Rus	V. Jukovskiy; D. Sertelev; S. Sokolov; M. Lozinskiy, I. Selvinskiy, M. Dyakonov; Ts. Banu, V. Derjavin, S. Lipkin	XIX–XX asrlar	nazm va nasr	nemischa tarjima; asliyat
Ukrain	A. Krimskiy	1895	nasr va nazm	fransuzcha tarjima (Ya. Mohol)
Ingliz	J. Chempion; J. Atkinson	XVIII asr oxiri; 1814, 1832	erkin nazm; nazm-nasr aralash	asliyat
Fransuz	Y. Vallenburg; Ya. Mohol	XIX asr	nazm va nasr	asliyat
Nemis	Ya. Torres; A. Shak; Fr. Ryukkert	XIX asr	nazm	asliyat
Italyan	I. Pizi	XIX asr	nazm	T. Makan nashri

Tahlil birligi sifatida asliyatdagi matn parchasi (bayt yoki baytlar guruhi) va uning tarjimadagi muqobilidan iborat juftlik olindi. Batafsil lingvo-stilistik tahlil uchun Rustam obrazining ta’rifiga bag‘ishlangan parcha tanlandi: bu parcha epik giperbola, hayvon obrazlariga asoslangan sifatlovlar va shohona-pahlavonlik konseptini bir vaqtda qamrab olgani bois transformatsiya turlarini yaxlit kuzatish imkonini beradi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: qiyosiy-tarixiy metod — tarjimalarning yuzaga kelish shart-sharoiti va bosqichlarini aniqlash uchun; lingvo-stilistik metod — metrik qolip, ritm va uslubiy bo‘yoqning qayta yaratilishini baholash uchun; komponent tahlil — frazeologik va sifatlovchi birliklarning ichki shakli hamda semantik ulushini ochib berish uchun; kontekstual tahlil — birlikning matndagi vazifasi va qabul qiluvchi madaniyatdagi konnotatsiyasini hisobga olish uchun; tavsifiy metod — natijalarni tizimlashtirish uchun.

Baholash mezonlari operatsional tarzda quyidagicha belgilandi. Obrazlilikning saqlanishi uch pog‘onali shkalada baholandi: “to‘liq saqlangan” — asliyatdagi obraz ham shakl, ham vazifa jihatidan qayta yaratilgan; “qisman saqlangan” — obraz almashtirilgan yoki kengaytirilgan, ammo ekspressiv-baholovchi komponent yo‘qolmagan; “neytrallashgan” — obraz uslubiy jihatdan betaraf ifoda bilan almashtirilgan. Milliy kolorit va metrik-ritmik muvofiqlik ham shu shkala bo‘yicha baholandi.

Tadqiqotning cheklovlari. Birinchidan, batafsil matniy tahlil ingliz tilidagi tarjima misolida olib borilgan bo‘lib, boshqa tillardagi tarjimalar an’ana darajasida tavsiflangan. Ikkinchidan, gruzin, ozarbayjon va turkman tarjimalari bo‘yicha xulosalar mavjud ilmiy adabiyot ma’lumotlariga tayanadi. Uchinchidan, XX asr oxiri va XXI asr boshidagi yangi inglizcha tarjimalar alohida tadqiqot predmeti hisoblanadi. Bu cheklovlar natijalarni umumlashtirishda hisobga olinishi lozim.

4. NATIJALAR VA TAHLIL

4.1. Arab va usmoniy turk tillaridagi ilk tarjimalar

“Shohnoma”ning bizgacha yetib kelgan eng qadimgi tarjimasi mashhur tarixchi al-Fath ibn Ali al-Bundariy al-Isfahoniy tomonidan 1218–1227 yillarda arab tiliga qilingan tarjimadir (u 1937 yili Qohirada nashr etilgan). Bundariy tarjimasi asliyatga juda yaqinligi va matnni deyarli to‘la saqlab qolganligi bilan qimmatlidir. Aynan shu xususiyat uni “Shohnoma”ning tanqidiy matnini tayyorlashda va ilmiy tadqiqot ishlarida eng ishonchli manbalardan biriga aylantirgan.

Dostonning to‘la va mukammal tarjimalaridan yana biri usmoniy turk tiliga qilingan tarjimadir. U XV asrning oxiri – XVI asrning boshlarida Sharif Amidiy (vaf. 1510) tomonidan Misrda bajarilgan va mamluklar sultoni Qonsux G‘uriyga tortiq etilgan. Tarjimonning o‘zi muqaddimada “...al-G‘uriy avval saltanat yilinda ibtido o‘lindi, o‘n yilda tugandi”, deb qayd etgan. Tarjima nazmda bo‘lsa-da, vazn o‘zgartirilgan. Amidiy asliyatning asosiy kompozitsion tuzilishi, syujet chizig‘i, shohlar silsilasi va dostonlar tartibiga qat’iy rioya etgan, sarlavhalarni fors tilida qoldirgan. Ayni paytda dostonning kirish qismi ancha cho‘zilgan: shoir xudo, payg‘ambar, me’roj va chahoryorlarga alohida-alohida na’t bag‘ishlagan, tarjimaning sababi hamda Qonsux G‘uriy va uning otasi madhi haqida mustaqil bo‘limlar kiritgan. Asosiy matn “Sababi ta’lifin bayon edur” qismidan keyin boshlanadi, ayrim dostonlar esa “Rivoyat ayladi Firdavsiy oni” iborasi bilan ochiladi; tarjima oxiriga “Boysung‘ur so‘z boshisi” ilova qilingan. Bu tarjimani asliyat bilan chog‘ishtirib o‘rganish firdavsiyshunoslikning galdagi vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

4.2. Gruzin va ozarbayjon tarjima an’analari

XV–XVI asrlarda “Shohnoma”ning anchagina qismi “Rustamiani” nomi bilan gruzin tiliga nasriy tarjima qilinadi; keyinroq uni shoir Serapion Sabashvili nazmga aylantiradi. XVIII asrning ikkinchi choragida asarning Zahhok sarguzashti bilan bog‘liq qismini Mamuk Tavakkalashvili gruzin tiliga o‘giradi. Gruzincha tarjimalar orasida Xosro Turmanidze tomonidan bevosita asliyatdan qilingan “Rostamiana” she’riy tarjimasi (XVII asr) keng shuhrat qozongan. Tarjimon asosiy e’tiborni dostonning xalqparvarlik, vatanparvarlik va qahramonlik qismlariga qaratib, shohlar sarguzashtini qisqartirgan; shu bois tarjima asarning bosh qahramoni — chin inson, mamlakat va xalq tayanchi — Rustam nomi bilan atalgan. 1916 yili professor Yu. Abuladze gruzincha tarjimalarning bir qismini nashr ettirgan.

“Shohnoma”ning ayrim dostonlari ozarbayjon tiliga bir necha marta tarjima qilingan. 1906 yili “Rustam va Suhrob” dostonini mashhur muallim va yozuvchi Rashid Afandizoda xalq dostonlari yo‘lida — nazm va nasrda o‘giradi, biroq bu tarjima keng shuhrat topmaydi. 1908 yili Jalil Mamadqulizodaning maslahati bilan shoir Abbos og‘a G‘oyibov Nazir shu dostonni asliyatdan to‘la nazm bilan tarjima qiladi; u Tiflisdagi “G‘ayrat” matbaasida bosilib chiqadi. Bu tarjima asliyatni to‘la saqlab qolishi, ravonligi, ona tili boyliklaridan mohirona foydalanishi va badiiy yuksakligi bilan ajralib turadi.

“Shohnoma” ozarbayjon dramaturglari va bastakorlarining ham diqqatini tortgan. 1906 yili Shamsiddin Somibey Kova dostoni asosida drama yozdi; u “Kova” yoxud “Kovai ohangar” nomi bilan sahnalashtirildi. Mashhur bastakor Uzayr Hojibekov esa 1908 yili to‘rt pardali “Rustam va Suhrob” dramatik operasini yaratdi. Operada Firdavsiy dostonining mazmuni aynan berilgan, asosiy qahramonlar saqlangan; u 1910 yilning 12 yanvarida ilk bor namoyish etilib, xalqning sevimli spektakliga aylandi. Bu holat tarjimaning adabiyotdan tashqari — sahna va musiqa san’ati orqali ham retseptsiya qilinishini ko‘rsatadi.

4.3. Qozoq va turkman adabiyotlaridagi milliy adaptatsiya

Firdavsiy asari o‘tgan asrdayoq qozoq tiliga tarjima qilina boshlagan. Atoqli qozoq shoiri va tarjimoni O‘roz Molda XIX asrning o‘rtalarida Firdavsiy, Navoiy, Fuzuliy asarlarini o‘girish bilan shug‘ullanadi; u tarjima qilgan “Shohnoma”ning ayrim qismlari qo‘lyozma shaklida saqlanib qolgan. XX asr boshlarida shoir va publitsist, “Ayqap” jurnalining muharriri Muhammadjon Seralin dostonning bir qismini ruscha tarjimadan o‘giradi; matn jurnalning 1914 yil 22–24 va 1915 yil 2–5-sonlarida bosilgan.

Qozoq xalqini “Shohnoma” bilan to‘laroq tanishtirgan ijodkor esa Sharq adabiyotining muxlisi va sermahsul tarjimoni Turmag‘ambet Iztileuovdir. U Buxoro madrasalarida o‘qib yurgan yillaridayoq (1891–1905) arab va fors-tojik tillarini puxta o‘rganib, Sharq klassiklarini mutolaa qilgan; asarning asliyatini ham, 1906–1908 yillarda Toshkentda bosilgan Xomushiyning o‘zbekcha tarjimalarini ham qayta-qayta o‘qib chiqqan. “Shohnoma” asosida u “Semurg‘” va “Dorobnoma”

dostonlarini yaratadi. 1937 yilning boshida tarjimaga kirishib, o‘n oy davomida qirq ming misradan iborat qozoqcha “Shohnoma”ni xalqqa taqdim etadi; tarjimaning bir qismi 1965 yili “Rustam Dastan” nomi bilan nashr etilgan.

Iztileuov dostonni qozoq xalq she’riyatining keng tarqalgan o‘n bir bo‘g‘inli “qora o‘lan” shaklida tarjima qiladi; qahramonlarning ruhiy kechinmalarini esa xalq og‘zaki ijodidagi “aytisuv” qolipida beradi. Tarjimon asarni baytma-bayt emas, umumiy syujet asosida o‘girgani bois bir qancha chekinish va qisqartirishlarga yo‘l qo‘ygan, ba’zan voqealarni o‘zicha davom ettirgan yoki yangi qo‘shimchalar kiritgan. Qahramon portreti, peyzaj, ov va marosim tasvirlariga qozoq xalqiga xos milliy kolorit singdirilgan: to‘y va bazmlar “qulon so‘yib, uloq chopish” bilan tugaydi, qahramonlar ovga “bilaklariga qush qo‘ndirib, it ergashtirib” chiqadilar. Ashkbusning tarjimadagi portreti qozoq xalq dostonlaridagi bahodirlarni eslatadi:

Кулаги – киіз үйге үзі болар,
Туктері – болатұған тартса желі.
Шинардын саусақтары авашиндай,
Тырнағы – тулпарлардын тағасындай.
Аузы – үнгіріндей Асқар таудын,
Мурыны – үлкен үнген шоқат шамасындай.

Tarjimon qozoq xalq maqol, matal va iboralaridan ham ustalik bilan foydalangan. Shunchalik ulkan asar qisqa muddatda o‘girilganiga qaramay, Iztileuov asliyatning asosiy mohiyatini saqlab qola olgan. Qozoq tiliga “Bijon va Manija”, “Rustamning Chin xoqoni bilan jangi” kabi dostonlar ham rus tilidan tarjima qilingan bo‘lib, ular alohida o‘rganishni talab etadi.

Turkman xalq og‘zaki ijodi va yozma adabiyotida ham “Shohnoma” hamda uning motivlari ko‘zga tashlanadi. Shaydoyi, Maxtumquli, Mullanafas, Sayyodiy kabi shoirlar ijodida Firdavsiy ta’siri seziladi: ular Firdavsiyni hurmat bilan tilga oladilar, doston qahramonlaridan turli maqsadlarda foydalanadilar. Turkman shoirlari orasida Firdavsiyga taqlid qilish, dostonchilikda unga ergashish hollari ham uchraydi. Chunonchi, XIX asr turkman shoiri Abdusattor Qozi “Jangnoma” dostonini “Shohnoma”dan ilhomlanib yozgan: u jang tasviri va qahramonlar xatti-harakatini ifodalashda Firdavsiyga ergashadi, o‘z qahramonlarini Suhrob, Rustam, Bahrom Go‘rga o‘xshatadi, adolatli shoh haqida so‘z yuritganda Anushiravonni eslaydi:

Совеш эйлэп булар Бэхрам Гуртек,
Гыран эйлэдилер Сухрабы шуртек.

1934 yili butun dunyo jamoatchiligi qatori mintaqa xalqlari ham Firdavsiy tavalludining 1000 yilligini keng nishonladi; Turkmanistonda bu sana umumxalq bayramiga aylandi, adabiy kechalar o‘tkazildi, Turkmaniston Davlat nashriyoti “Shohnoma”dan ayrim dostonlarning asliyatini bosib chiqardi. 1962 yili esa o‘sha nashriyot Zahhok, Faridun, Rudoba, Bahromi Cho‘bin dostonlarini Q. Tangriqulov, M. Sayidov va Ya. Pirquliyev tarjimasida chop etdi. Bu tarjimaning sifati yuqori emas: tarjimonlar asliyatni ko‘p o‘rinda qisqartirib yuborgan, asarning g‘oyaviy-badiiy qimmatiga putur yetkazgan, vazn ham saqlanmagan.

4.4. Slavyan tillariga tarjimalar

Rus va ukrain xalqlari Firdavsiy ijodi bilan qadimdan tanish. “Shohnoma”ning ayrim dostonlari XIX asrning boshlaridayoq rus tiliga o‘giriladi: 1815–1818 yillarda “Вестник Европы” jurnalida dostondan ayrim parchalar va “Bijon va Manija” tarjimasi e’lon qilinadi. Bu parchalar “Shohnoma”ning rus tiliga vositachi til — fransuz tili orqali qilingan ilk tarjimalari bo‘lib, ularda asliyatning faqat mazmuni bayon etilgan. 1818 yili “Пантеон иностранной словесности” jurnalida ham bir necha parcha bosilib chiqadi.

Mashhur shoir va tarjimon V. Jukovskiy 1847 yili “Rustam va Suhrob” dostonini Fr. Ryukkertning nemischa tarjimasidan erkin o‘giradi. Jukovskiy tarjimasida asliyatning vazni va ohangdorligiga e’tibor berilmagan, qahramonlar nomlari ham buzib berilgan. Shunga qaramay, rus kitobxoni aynan shu tarjima orqali Firdavsiy dostoni bilan kengroq tanishishga muyassar bo‘ldi va undagi qahramonlik, bahodirlik hamda vatanparvarlik motivlari kitobxonni maftun etdi. 1835 yili D. Sertelev Eraj lavhasini qisqartirgan holda tarjima qilgan edi.

1905 yili S. I. Sokolov “Shohnoma”ning boshidan “Rustam va Suhrob” dostonigacha bo‘lgan 500 baytini bevosita asliyatdan she’r bilan rus tiliga o‘giradi; 1914 yili V. S. Sokolova bir necha parchani tarjima qilib, “Вестник Ленинградского университета”да bostiradi. Bu tarjimalarda, asosan, mazmun saqlangan bo‘lsa-da, badiiy jo‘shqinlik sezilmaydi. Ukrain xalqini esa Firdavsiy asari bilan ilk marta sharqshunos A. Krimskiy tanishtirdi: u 1895 yili Ya. Moholning fransuzcha tarjimasi asosida dostonning boshidan Manuchehrning tug‘ilishigacha bo‘lgan qismini ukrain tiliga o‘girib, “Житє і слово” jurnalida e’lon qildi; tarjima nasr va nazmda bo‘lib, asosiy e’tibor asliyat mazmunini to‘la berishga qaratilgan.

Yubiley yillaridan keyin “Gev va Talxand”, “Mazdak”, “Bijon va Manija” dostonlarining nasriy va she’riy tarjimalari vujudga keldi. Bu tarjimalarning eng muhim fazilati shundaki, ular bevosita asliyatdan rus tiliga o‘girilgan va

“Shohnoma”ning g‘oyaviy-badiiy qimmatini birmuncha yaxshi saqlab qolgan. XX asrning 30–40-yillarida poemaning ayrim dostonlari I. Selvinskiy, M. Lozinskiy, M. Dyakonov tomonidan tarjima qilingan bo‘lsa, keyinchalik Ts. Banu, V. Derjavin va S. Lipkin “Shohnoma”ni to‘la o‘girish yo‘lida katta muvaffaqiyatlarga erishdilar.

4.5. G‘arbiy Yevropa tillariga tarjimalar

Hozirgacha “Shohnoma” to‘liq yoki qisman fransuz, ingliz, lotin, italyan, golland va boshqa tillarga tarjima qilingan. Ingliz tiliga dostonni birinchi bo‘lib Jozif Chempion Zol va Rudobaning to‘yigacha bo‘lgan qismini, Boysung‘ur so‘zboshisining katta qismini ilova qilgan holda, erkin o‘girgan; biroq bu tarjima asliyatdan ancha uzoq ekanligi bilan ajralib turadi. Fransuz mutarjimlaridan Y. Vallenburg dostonni fransuz tiliga o‘girishga kirishgan bo‘lsa-da, tarjimani tugallamagan. Doston Ya. Torres, A. Shak va Fr. Ryukkert tomonidan nemis tiliga, T. Makan matnidan I. Pizi tomonidan italyan tiliga ham o‘girilgan. Bular orasida Fr. Ryukkertning nemischa va Ya. Moholning fransuzcha tarjimalari ancha shuhrat qozongan; Ts. Banuning ruscha tarjimasi esa nisbatan tugalroqdir.

Tarjima jarayonida realiyalar va onomastik birliklar transkripsiyasi, zardushtiylik hamda qadimiy Eron mifologik qatlamlarining g‘arb dunyosiga adaptatsiyasi va shu asosda yuzaga keladigan semantik transformatsiyalar tadqiqotning bosh ilmiy gipotezasini tashkil etadi.

2-jadval. “Shohnoma” tarjima an’analarining tipologik tavsifi

Tipologik guruh	Tarjima an’anasi	Ustuvor tamoyil	Shakl-uslubiy yechim
I. Asliyatga sodiq	arab (al-Bundariy)	matnni maksimal to‘liq saqlash	nasriy to‘la bayon; qisqartirishsiz
I. Asliyatga sodiq	rus (Ts. Banu, V. Derjavin, S. Lipkin)	asliyatdan to‘la tarjima	nazm; ohang va hajm tiklangan
II. Kompozitsion moslashtiruvchi	usmoniy turk (Amidiy)	syujet tuzilishiga sadoqat + saroy adabiyoti odobi	nazm, vazn almashtirilgan, kirish kengaytirilgan
II. Kompozitsion moslashtiruvchi	gruzin (X. Turmanidze)	g‘oyaviy tanlov: qahramonlik qatlamini ajratish	nazm; shohlar sarguzashti qisqartirilgan
III. Milliy-adaptiv	qozoq (T. Iztileuov)	syujet asosida erkin bayon; ichkilashtirish	“qora o‘lan” (11 bo‘g‘in), “aytisuv” qolipi
III. Milliy-adaptiv	turkman (1962)	qisqartirilgan bayon	vazn saqlanmagan; hajm kamaytirilgan
III. Milliy-adaptiv	rus (V. Jukovskiy)	bilvosita (nemischadan) erkin tarjima	vazn va ohang saqlanmagan; onomastika buzilgan
IV. Poetik kodni almashtiruvchi	ingliz (J. Atkinson)	madaniy moslashtirish (domestication)	“Heroic Couplet”, yambik pentametr; nazm-nasr aralash

4.6. J. Atkinson tarjimasi: metrik va poetik kodning almashinuvi

Jeyms Atkinsonning 1814 yilda e’lon qilingan “Soohrab: A Poem” hamda 1832 yilda nashr etilgan “The Shah Nameh of the Persian Poet Firdausi” asarlari ingliz tilidagi birinchi jiddiy va ommabop tarjimalardandir. Atkinson forsiy matnni neoklassitsizm va Viktoriya davri ingliz she’riyatiga moslashtirgan holda, erkin she’riy metrika hamda nazm-nasr aralash shaklni tanlagan; uning tarjima uslubi madaniy moslashtirish tamoyiliga asoslanadi. Rustamning fillarga teng kuchi, sarvdek qaddi-qomati va tog‘dek salobati ifodalangan parcha quyidagicha:

بالای او چون سرو آزاد و بلند
کوهی‌ست گویی به روی سمند
با زور فیل و با دلِ شیر جری
سزاوارِ شاهی و پهلوانی

Bālā-ye ū chūn sarv-e āzād-o boland,
Kūhī-st gūyī be rūy-e samand.
Bā zūr-e fīl-o bā del-e shīr-e jarī,
Sazāvār-e shāhī-yo pahlavānī.

Mazmuni: “Uning qomati ozod va baland sarvdek; samand ot uzra go‘yo bir tog’ turibdi. Fil kuchi va jasur sher yuragi bilan u shohlikka ham, pahlavonlikka ham loyiqdir.”

Atkinson ushbu parcha tarjimasida XIX asr boshidagi Britaniyada keng tarqalgan neoklassitsizm va romantik sharqshunoslik simbioziga tayanadi. Asliyatdagi “sarv” va “pil” o‘xshatishlarini u ingliz poetik an’anasidagi “Heroic Couplet” — “qahramonona qofiya”, ya’ni AABBCC qofiyalanish tizimidagi yambik pentametr qolipiga soladi. Qahramonona qofiya ingliz klassik she’riyatining eng muhim o‘lchov va qofiyalanish shakllaridan biri bo‘lib, XVII–XVIII asrlar ingliz adabiyotida peshqadamlik qilgan. Yambik pentametr esa jahon, xususan, ingliz va yevropa she’riyatida eng keng qo‘llaniladigan o‘lchovlardandir: yamb — birinchisi urg‘usiz, ikkinchisi urg‘uli bo‘lgan ikki bo‘g‘inli ritmik birlik; yunoncha “penta” besh ma’nosini bildirgani bois pentametr bir misrada beshta yamb takrorlanishini, ya’ni jami o‘n bo‘g‘inni anglatadi. Ushbu shaklning “qahramonona” deb atalishiga sabab shundaki, u, asosan, dostonlar, qahramonlik asarlari, “Iliada” va “Odisseya” singari antik matnlarni ingliz tiliga o‘girishda qo‘llanilgan.

Asliyatda Rustamning surati va siyratidagi sharqona giperbolizm atayin tabiiy hamda fojiaviy kuch darajasiga ko‘tariladi. Atkinson esa quyidagi yechimga qo‘l uradi:

In stature like the cypress, tall and grand,
Moving a mountain over the subject land,
With elephantine strength and lion’s heart,
Formed to command and play the hero‘s part.

“Moving a mountain over the subject land” misrasida mutarjim Rustamni shunchaki tog‘ga o‘xshatmaydi, balki uning harakatini butun bir hudud ustidan siljiyotgan tog’ shaklida tasvirlaydi. Bu — erkin tarjima va ma’noni orttirish (amplifikatsiya) usulining yaqqol namunasidir: asliyatdagi statik qiyoslash tarjimada dinamik, kengaygan obrazga aylanadi.

4.7. Leksik-semantik transformatsiyalar va kompensatsiya mexanizmi

Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan parchadagi “elephantine strength” birikmasi alohida tahlilni talab qiladi. Forsiy manbada “piltan” — “fil tanli”, “fil kuchiga ega” sifatlanishi stilistik neologizm emas, balki “Shohnoma” epik kodi uchun an’anaviy va ijobiy sifatlovchidir. Biroq ingliz tilining semantik maydonida “elephantine” so‘zi XIX asr ritorikasida ko‘pincha salbiy yoki “og‘ir, qo‘pol” ma’nodagi konnotatsiyaga ega bo‘lish xavfini tug‘diradi. J. Atkinson ushbu leksik xavf va semantik siljishni neytrallash uchun uni “lion’s heart” (sheryurak) birikmasi bilan parallel qo‘llaydi. Sher timsoli g‘arb poetikasida — “Qirol Richard Lionheart” obrazi orqali — jasorat va sharafning mutlaq belgisi bo‘lgani bois, tarjimon ingliz o‘quvchisida ijobiy va ulug‘vor assotsiatsiya shakllantiradi. Demak, bu yerda kompensatsiya mexanizmi ishlaydi: kalka yo‘li bilan berilgan va konnotativ xavf tug‘diruvchi birlik qo‘shni obrazning ijobiy assotsiatsiyasi hisobiga muvozanatlashtiriladi.

Dostonning ritorik va sintaktik qurilishida, emotsional-ekstatik ohang o‘rniga, Viktoriya poeziyasiga xos “Formed to command and play the hero‘s part” kabi iboraning kiritilishi tarjimonning ideologik va estetik aralashuvidan dalolat beradi. Atkinson Firdavsiyning mifologik realizmini ingliz o‘quvchisi uchun tanish bo‘lgan qadimgi yunon va Rim epik qahramonlari — Axill va Gektor obrazlari stilistikasiga yaqinlashtiradi. Bu usul matnning sharqona ekzotizmi va lokal-kolorit doirasini biroz pasaytirgan bo‘lsa-da, uni XIX asr Angliyasining adabiy muhitiga va intellektual auditoriyasiga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga xizmat qilgan. Ritmik barqarorlik va sintaktik simmetriya shu parchada Atkinson tarjima konsepsiyasining ustuvor ustuni bo‘lib namoyon bo‘ladi.

3-jadval. J. Atkinson tarjimasidagi leksik-semantik transformatsiyalar

Asliyatdagi birlik	So‘zma-so‘z ma’nosi	Atkinson yechimi	Transformatsiya turi
bālā-ye ū chūn sarv-e āzād	qomati ozod sarvdek	In stature like the cypress, tall and grand	to‘liq obrazli muvofiqlik
kūhī-st gūyī be rūy-e samand	samand ot uzra go‘yo bir tog’	Moving a mountain over the subject land	amplifikatsiya (obrazni kengaytirish)
bā zūr-e fīl / piltan	fil kuchi bilan; fil tanli	With elephantine strength	kalka + konnotativ xavf
bā del-e shīr-e jarī	jasur sher yuragi bilan	and lion’s heart	kompensatsiya (ijobiy assotsiatsiya)
sazāvār-e shāhī-yo pahlavānī	shohlik va pahlavonlikka loyiq	Formed to command and play the hero‘s part	funksional-stilistik moslashtirish

4-jadval. J. Atkinson tarjimasida obrazlilik, milliy kolorit va metrik muvofiqlikning saqlanish darajasi

Tarjima yechimi	Obrazlilik	Milliy kolorit	Metrik-ritmik muvofiqlik
toʻliq obrazli muvofiqlik (sarv)	toʻliq saqlangan	qisman saqlangan	qisman saqlangan
amplifikatsiya (tog’ obrazi)	toʻliq saqlangan (kuchaytirilgan)	qisman saqlangan	toʻliq saqlangan
kalka (elephantine strength)	qisman saqlangan	toʻliq saqlangan	toʻliq saqlangan
kompensatsiya (lion’s heart)	toʻliq saqlangan	neytrallashgan	toʻliq saqlangan
funksional-stilistik moslashtirish	qisman saqlangan	neytrallashgan	toʻliq saqlangan

4.8. Natijalarning muhokamasi

Olingan natijalar “Shohnoma” tarjimalarining tipologik rang-barangligi tasodifiy emas, balki qabul qiluvchi madaniyatning adabiy ehtiyoji va poetik tizimi bilan shartlangan qonuniyat ekanligini koʻrsatadi. Asliyatga sodiq tarjimalar (al-Bundariy; XX asr rus maktabi) matnshunoslik va manbashunoslik ehtiyojidan; milliy-adaptiv tarjimalar (T. Iztileuov) dostonchilik an’anasi jonli boʻlgan muhitning ichki talabidan; poetik kodni almashtiruvchi tarjimalar (J. Atkinson) esa qabul qiluvchi adabiyotning muayyan davrdagi estetik normasidan kelib chiqadi.

Tarjimon, mohiyatan, ikki qutb oʻrtasida tanlov qiladi. Ichkilashtirish (domestication) strategiyasida forsiy obraz oʻquvchiga tanish muqobil bilan almashtiriladi — Iztileuovdagi “qulon soʻyib, uloq chopish” yoki Atkinsondagi “lion’s heart” buning yorqin misolidir; bu yondashuv matnni tabiiy va ravon qiladi, ammo manba madaniyatining oʻziga xosligini xiralashtiradi. Begonalashtirish (foreignization) strategiyasida esa forsiy obraz kalka yoki izoh orqali saqlanadi — “elephantine strength” shunday yechim boʻlib, u milliy koloritni yetkazadi, lekin konnotativ siljish xavfini tugʻdiradi. Atkinson matni bu ikki qutbning kombinatsiyasi ustiga qurilgan: begonalashtirish natijasida yuzaga kelgan xavf darhol ichkilashtirish yoʻli bilan kompensatsiyalanadi.

Shu tariqa tarjima yechimi tarjimonning sub’ektiv qarori emas, balki qabul qiluvchi adabiyotning janr-uslubiy dominantasi bilan shartlangan qonuniyat sifatida namoyon boʻladi. Vositachi til orqali qilingan tarjimalar (Jukovskiy — nemischadan, Krimskiy — fransuzchadan, Seralin — ruschadan) esa ma’no va obrazning qoʻshimcha buzilishiga — “ikki bosqichli yoʻqotish” hodisasiga — olib keladi; bu tarjimalarda onomastik birliklarning buzilishi va vazn tizimining yoʻqolishi ayni shu bilan izohlanadi.

Natijalarning amaliy ahamiyati ikki yoʻnalishda namoyon boʻladi. Tarjima amaliyoti uchun ular “xavf zonalari” xaritasini beradi: zardushtiy-eron mifologik qatlamiga oid realiyalar, hayvon obrazlariga asoslangan epik sifatlovlar va onomastik birliklar eng katta yoʻqotish manbai hisoblanadi. Tarjimonlar tayyorlash amaliyoti uchun esa natijalar qiyosiy poetika va lingvomadaniyatshunoslik kurslarini integratsiyalash zaruratini koʻrsatadi.

5. XULOSA

Oʻtkazilgan qiyosiy-tarixiy va lingvo-stilistik tahlil quyidagi xulosalarga olib keladi.

Birinchidan, “Shohnoma”ning xorijiy tillarga tarjima qilinishi turli tarixiy bosqichlarda va oʻziga xos uslubiy yondashuvlar asosida amalga oshirilgan. Arab tiliga al-Bundariy tomonidan qilingan ilk tarjima asliyatga oʻta yaqinligi bilan ajralib tursa, usmoniy turkcha va qozoqcha (T. Iztileuov) tarjimalarda milliy kolorit, moslashtirish hamda erkin bayon tamoyillari ustuvorlik qilgan.

Ikkinchidan, tarjima an’analari toʻrt tipologik guruhga ajratiladi: asliyatga sodiq, kompozitsion moslashtiruvchi, milliy-adaptiv va poetik kodni almashtiruvchi guruhlar. Guruh tanlovi tarjimonning shaxsiy mahoratidan koʻra qabul qiluvchi adabiyotning poetik tizimi va ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Uchinchidan, XIX asr boshlarida amalga oshirilgan J. Atkinsonning inglizcha tarjimasi Viktoriya davri poetik an’analari va neoklassitsizm ta’sirida shakllangan boʻlib, unda forsiy aruz oʻrnini “Heroic Couplet” va yambik pentametr egallaydi. Atkinson Firdavsiyning sharqona giperbolizmini gʻarb oʻquvchisiga tanish boʻlgan antik (yunon va Rim) eposi stilistikasiga yaqinlashtirgan.

Toʻrtinchidan, tarjimada “piltan” (fil tanli) kabi epik kodlar ingliz tilining semantik maydonidagi salbiy yoki “ogʻir” konnotatsiyani neytrallash maqsadida “lion’s heart” (sheryurak) singari gʻarb poetikasiga xos ijobiy metaforalar bilan parallel qoʻllangan. Bu holat kompensatsiya mexanizmining amal qilishidan hamda madaniyatlararo poetik moslashuv zaruratidan dalolat beradi.

Beshinchidan, milliy-mifik va umuminsoniy dostonlarni oʻgirishda lingvistik aniqlikning oʻzi yetarli emas: boshqa til va madaniyat vakillariga asar ruhiyatini yetkazishda madaniyatlararo poetik va konseptual tafakkurni toʻgʻri koʻchirish, matnni zamon va makon talablariga moslashtirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tadqiqot istiqbollari “Shohnoma”ning bir dostoni bo‘yicha bir necha muqobil inglizcha tarjimani (J. Chempion, J. Atkinson, aka-uka Uornerlar) qiyoslash, tarjimalarning parallel korpusini shakllantirish hamda forsiy va ingliz poetik tizimlarining konseptual metaforalar darajasidagi qiyosiy tahlili bilan bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Абдисаттар Қази. Женнама. Такелерин уруш қисса китаби. – Ашгабат: Туркменнешир, 1943. – С. 96.

2. Atkinson J. Soohrab: A Poem, freely translated from the original Persian of Firdousee. – Calcutta: Philip Pereira, 1814.

3. Atkinson J. (Trans.). The Shah Nameh of the Persian Poet Firdausi. – London: Oriental Translation Fund, 1832. – P. 132.

4. Бертельс Е. Э. История таджикско-персидской литературы. – М.: ИВЛ, 1960. – С. 178.

5. Восток (Сборник II: Литература Ирана X–XV вв.) / Перевод М. Дьяконова («Биджан и Манижа», «Маздак»). – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1935.

6. Григорьев В. Фирдоуси, довершитель возрождения национальной поэзии в Персии // Одесский альманах на 1839 год. – Одесса, 1839. – С. 338–357.

7. Зайчковский А. Турецкая версия «Шахнаме». – Варшава, 1965. – С. 10.

8. Исмоилов И. Навоий ва қозоқ адабиёти // Низомий номли ТДПИ Илмий асарлари (Тил ва адабиёт масалалари). – Т., 1961. – XXIX том. – Б. 34–35.

9. Қаратаев М. Шеберлик шыңына. – Алматы: ҚМҚАБ, 1963. – Б. 278.

10. Орбели И., Тревер К. Шатранг. – Л.: Изд-во АН СССР, 1935.

11. Султанов М. Азарбайджан едябиятында «Рустем ве Сохраб» дастаны // Фирдовси. Рустем ве Сохраб. – Бақы: АУКЕН, 1959. – Б. 12.

12. Фердовси (934–1934). Сборник I. – Л.: Изд-во АН СССР, 1934.

13. Фирдавсий. Рустам дастан. – Алматы: ҚМҚАБ, 1961.

14. Фирдоуси. Кей-Хосроу / Аударған Бегдильди Алдамжаров. – Алматы: Жазушы, 1976.

15. Фирдоуси. Шахнаме: Критический текст / Под ред. Е. Э. Бертельса. – М.: Наука, 1965. – Т. 2. – С. 175.

16. Эдельман А. Аз таърихи тарҷимаҳои назми тоҷик ба забони украини // Шарқи сурх. – 1956. – № 7. – С. 104–110.

REFERENCES

1. Abdisattar Qazi. Jennama. Takelerin urush qissa kitabi. Ashgabat, Turkmenneshir, 1943. 96 p. (In Turkmen)

2. Atkinson J. Soohrab: A Poem, freely translated from the original Persian of Firdousee. Calcutta, Philip Pereira, 1814.

3. Atkinson J. (Trans.). The Shah Nameh of the Persian Poet Firdausi. London, Oriental Translation Fund, 1832. 132 p.

4. Bertels Ye. E. Istoriya tadzhiksko-persidskoy literatury [History of Tajik-Persian Literature]. Moscow, IVL Publ., 1960. P. 178. (In Russian)

5. Edelman A. Az ta’rikhi tarjimahoi nazmi tojik ba zaboni ukraini [From the History of Translating Tajik Poetry into Ukrainian]. Sharqi surkh, 1956, no. 7, pp. 104–110. (In Tajik)

6. Ferdovsi (934–1934). Sbornik I [Ferdowsi (934–1934). Collection I]. Leningrad, USSR Academy of Sciences Publ., 1934. (In Russian)

7. Firdavsiy. Rustam dastan. Almaty, QMQAB Publ., 1961. (In Kazakh)

8. Firdousi. Key-Khosrou. Transl. by Begdildi Aldamzharov. Almaty, Zhazushy Publ., 1976. (In Kazakh)

9. Firdousi. Shakhname: Kriticheskiy tekst [Shahnameh: A Critical Text]. Ed. by Ye. E. Bertels. Moscow, Nauka Publ., 1965, vol. 2, p. 175. (In Russian)

10. Grigoryev V. Firdousi, dovershitel vozrozhdeniya natsionalnoy poezii v Persii [Ferdowsi, the Consummator of the Revival of National Poetry in Persia]. Odesskiy almanakh na 1839 god. Odessa, 1839, pp. 338–357. (In Russian)

11. Ismoilov I. Navoiy va qozoq adabiyoti [Navoi and Kazakh Literature]. Ilmiy asarlar (Til va adabiyot masalalari). Tashkent, 1961, vol. XXIX, pp. 34–35. (In Uzbek)

12. Orbeli I., Trever K. Shatrang. Leningrad, USSR Academy of Sciences Publ., 1935. (In Russian)

13. Qarataev M. Sheberlik shynyna. Almaty, QMQAB Publ., 1963. P. 278. (In Kazakh)

14. Sultanov M. Azarbaydzhan edyabiyatynda «Rustem ve Sohrab» dastany [The Epic “Rustam and Sohrab” in Azerbaijani Literature]. Firdovsi. Rustem ve Sohrab. Baku, AUKEN Publ., 1959, p. 12. (In Azerbaijani)

15. Vostok (Sbornik II: Literatura Irana X–XV vv.) [The East (Collection II: Literature of Iran, 10th–15th Centuries)]. Transl. by M. Dyakonov. Moscow, Leningrad, USSR Academy of Sciences Publ., 1935. (In Russian)